

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 126 2005

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2006 och för recensioner 1 september 2006.

Uppsatsförfattarna erhåller särtryck i pappersform samt ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapetets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 91-87666-23-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2005

inte fanns någon större anledning att skapa nya texter.

Egendomen i Blackfriars med vardagsrum, källare, vindsrum, uthus och en trädgård köptes i kompanjonskap med tre vänner. Enligt KDJ:s mening var avsikten med det ovanliga arrangementet att utestänga hustrun Anne från möjligheten att ärva det i händelse av makens tidiga död. En annan fördel med förvärvet var närheten till Blackfriars Theatre där the King's Men spelade sedan 1608. Teatern var så populär att de i området bosatta klagade i en skrivelse 1619 till Londons borgmästare och äldermän. Trafikstockningar, nedrivna gatustånd och en outhärdlig trängsel hindrade dem från att nå sina hem och göra kyrkobesök.

KDJ citerar *in extenso* Shakespeares vaga vittnesmål 1612 i en stämning rörande storleken av en utlovad hemgift och hon återger även det reviderade testamentets fullständiga text, daterad 25 mars 1616, en månad före hans död. Av detta framgår att han fortfarande hoppades på att älsklingdottern Susanna skulle nedkomma med en son. Den yngre dottern Judith behandlas strängt. Legaten till henne är kringgärdade med villkor och hennes make nämns överhuvud inte. Formuleringarna tyder på att Shakespeare var fast besluten att denne inte skulle få tillgång till någon del av arvet.

Många levnadstecknare har hävdad att känslomycket i testamentet, minimala gåvor till de fattiga, inga uttryck för tillgivenhet, var helt normal för tiden. Genom att citera partier ur Edward Alleyns, Richard Burbages, Henry Condells och John Heminges sista viljor visar KDJ att så inte alls var fallet. Samtliga vinnlägger sig om donationer och fonder till hjälpbehövande och deras hustrur nämns i kärleksfulla ordalag samtidigt som de tillförsäkras betydande medel för att leva ett gott liv, inte bara ”min näst bästa säng med tillbehör”. Shakespeares sista ord tyder på en bitterhet och brist på generositet som gränsar till det omänskliga.

Den vanligastvis så återhållsamma och försiktiga forskaren KDJ tillåter sig ibland att ta ut svängarna i denna översikt som inte riktar sig till specialister utan att för den skull vara särskilt populär. Hon föreställer sig den unge Shakespeare tjuvlyssna på faderns skvallor med bekanta och på så sätt samla lokalkolorit för framtida pjäser (s. 19, s. 21). Han var säkert lärarnas favoritelev (s. 39) och hans sexualliv granskas (s. 72). Hon uttalar

sig om sonen Hamnets karaktär och känslor och för att stärka sin tes om otrevnaden i makarnas äktenskap griper hon tillbaka på tystnadsbevis: ”we lack evidence that he either felt or expressed any affection for her” (s. 258).

Ett annat problem rör de häftiga kasten mellan texter av olika slag. Privatbrev, dikter och prosa med olika syften, av professionella litteratörer och lekmän, blandas med pjäser, resebeskrivningar, traktater i medicin och officiella dokument från skilda delar av den samhälleliga sfären. Ibland är övergångarna så abrupta att det är svårt att urskilja en röd tråd. Men i all sin kalejdoskopiska mångsidighet och splittring förmedlar de ändå en bild av den värld elisabetanerna bebodde, en värld av spänning, faror, intellektuell stimulans och barbari.

Pär Hellström

Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas* (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Latina Upsaliensia 29). Uppsala 2004.

Den som ger sig i kast med latinska texter från svenskt 1600- och 1700-tal har bara begränsad hjälp av vanliga latinska uppslagsverk. Skälet är förstås att de i regel utgår från det klassiska latinet, medan de tidigmoderna kulturernas latin har genomgått ett antal utvecklingsfaser – inte minst är den vetenskapliga terminologin ofta mycket långt från vad ordböckerna kan hjälpa till med. Man kan fylla ut kunskapen på olika sätt, bland annat genom att läsa uppslagsverk sammanställda under 1600- och 1700-talen eller gå via de medeltidslatinska ordböcker som finns, men nylatinets betydelseglidningar och fallgropar är ändå förskräckande många.

Svårtillgängligheten har givetvis som konsekvens att 1600- och 1700-talens svenska latinlitteratur inte ägnats tillräcklig uppmärksamhet. En hel del forskning inom olika discipliner har förvisso belyst den ur skilda aspekter, och inom litteraturvetenskapen skall särskilt nämnas Kurt Johannessons kongeniala behandling av latindiktningen tillsammans med den svenskspråkiga diktningen i *I polstjärnans tecken* 1968. Ändå är den svenska latinlitteraturen ett område som kräver mer än det hittills fått.

Hans Helanders *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas* är ett mycket välkommet bidrag till klargörandet av det svårtillgängliga materialet – inte bara för den som försöker ta sig fram i det, utan också som en allmän introduktion för alla som har det minsta intresse av det tidigmoderna Sveriges kultur. Och det borde inte behöva sägas att detta är en viktig utgångspunkt för förståelsen av vår egen tids kultur och vetenskap. Som Helander framhåller, var nylatinet mediet för det tidigmoderna Europas framväxt: nationalstaterna, religionsstriderna, den vetenskapliga revolutionen och de geografiska upptäckterna. Det var i latinska skrifter man tillägnade sig allt väsentligt vetande, och det var i latinet man kunde formulera de riktigt komplexa och kritiska frågorna. Det är alltså en fascinerande värld Helander inbjuder läsaren till.

Ämnet ligger nära framställningar som Emin Tengströms *Latinet i Sverige* och Bo Lindbergs *Europa och latinet*, men ambitionen är en annan. Helanders bok låter sig snarast läsa i linje med verk som Ernst Robert Curtius *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Jozef Ijsewijn's *Companion to Neo-Latin Studies* och Minna Skaftes Jensens (utg.) *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, men gränsar av området till den svenska latinlitteraturen. Nu måste ju hela den europeiska kontexten tas in för att det svenska skall kunna förklaras, och detta gör också Helander samtidigt som han låter sin förtrogenhet med det svenska materialet hela tiden styra. Avgränsningen i tid är måhända något vag – varför 1620 i stället för 1611, då Gustav II Adolf kom till makten? – men den är ytterst funktionell. Tidsavsnittet innefattar den politiska stormaktstiden och representerar samtidigt den svenska latinlitteraturens storhetstid: efter det stora nordiska kriget tynade både den svenska staten och det svenska latinet av.

Helanders verk är upplagt i tre avdelningar: "Stylistics", "Vocabulary" och "Characteristic Ideas". Den första är mycket kort, något över 20 sidor, medan den andra omfattar drygt 240 sidor och tar upp frågor om nybildningar och betydelseglidningar främst inom vetenskaperna. Den tredje avdelningen är av samma omfång och tar upp ett stort antal föreställningar som varieras på olika sätt i materialet. Urvalet av vad som tas upp och vad som inte tas upp görs utifrån Helanders bedömning om vad som är representativt och relevant. Helander tar således ofta upp kända förete-

elser, som föreställningen om äran, tecknar i förekommande fall dess antika källor, beskriver sedan hur föreställningen förvaltas i det tidigmoderna Europa och preciserar så hur den yttrar sig i det svenska materialet. På så vis får vi till exempel se den göticistiska ideologins hela kontext med exempel på hur motsvarande idéer florerade i många länder. Belysningen av så många bärande idéer och föreställningar i och omkring stormaktstiden är en storartad tillgång, och avdelningen om vokabulären är också av intresse för många fler än filologer: orden själva gestaltar fundamentala idé- och kulturhistoriska förändringar (och översättningar som Magnus nudipes för Magnus barfoot, Orepons för Örebro och virgo vestalis för nunna utgör dessutom kostlig kuriositet). Helanders bok är i sanning en rik och värdefull kunskapskälla, och den ger underlag för flera frågeställningar.

Avdelningen om stil tar endast upp antites, hyperbol, pleonastiska tekniker ("hypercharacterization") och kataloger, de drag Helander främst förknippar med barock stil. Här kunde funnits utrymme för en hel del överväganden om exempelvis ordens ljudbild samt andra saker som brukar diskuteras i samband både med stil och det som kallas 'barock'. Emellertid får man en mycket utförligare behandling av stilfrågor än vad avdelningen "Stylistics" erbjuder, för i avdelningen "Characteristic Ideas" behandlas en rad litterära företeelser. Avdelningen börjar med föreställningar om religion, nationalitet, historia, ära med mera, men går sedan över till föreställningar om namns och ords dolda innebörder. Här kommer vi snabbt till stilfigurer som anagram, akrostikon och paronomasi, vilka givetvis kan springa ur språkfilosofiska föreställningar – och därmed föras till "idé" snarare än "stil" – men i regel snarast tycks höra till den stilistiska repertoaren. Därpå följer kapitel om allegori, förhållandet mellan epik och historieskrivning samt "Adynaton", tekniken att göra det omöjliga till förutsättning för resonemanget (förr skall himlen rämma än jag...). I diskussionen av allegori och adynaton blir spörsmålen stilistiska i högre grad än idé- eller mentalitetshistoriska, och frågan är varför de egentligen tas upp här. I det följande behandlas topiken i bröllopsdiktning och dikter över döda: här befinner vi oss betydligt närmare tidens föreställningsvärld, eftersom det rör sig om innehåll och tankefigurer snarare än stilfigurer. Ändå: i avdelningen om idéer förekommer allt ifrån övergripande ideologiska och religiösa föreställningar till

bröllops- och begravningsdiktens topik och ganska allmänna retoriska figurer.

Vad som förs till avdelningen stilistik och vad som förs till avdelningen idéer kan beskrivas som en dispositionsfråga, och det viktiga är ju med. Det är mycket lärorikt, men den som intresserar sig för stilfrågor kan bli lite osäker på vad som avses med "barock stil". Det som behandlas i stilavsnittet: antites, hyperbol samt pleonastiska och katalogartade uttryck (s. 35) beskrivs alltså som kärnan i barock stil, medan den barocka stilens emanationer beskrivs som "richness and abundance of narrative and description, and the vividness and violence that characterize them" (s. 41). Här borde alltså betydligt fler stilistiska figurer vara framträdande, tycks det. På annat håll betonas att ordleken, paronomasin, är typisk för det barocka (s. 461), och att allegorin är typiskt barock förklaras s. 475. De senare beskrivningarna kommer alltså i avdelningen idé.

Ur litteraturvetenskapligt perspektiv ger ju materialet goda möjligheter att resonera kring definitionen av 'barock'. Den äldre hållningen, att 'barock' är en epok präglad av en bestämd mentalitet där alltså stilistiska särdrag som antites och hyperboliska formuleringar skulle spegla människors inre, har ju de senaste decennierna ifrågasatts av forskare som Kurt Johannesson och Stina Hansson. Enligt den nyare hållningen låter sig det vi kallar 'barock' definieras som en stiltendens och ett förhöjt intresse för retoriken inte bara som meddelelseform utan som konstnärlig resurs – oberoende av hur författaren i själva verket uppfattade världen eller mädde. Helander tycks företräda den äldre uppfattningen, eftersom han talar om "the Baroque spirit" och "the Baroque mind" – och kanske är detta förklaringen till att stildrag förläggs till avdelningen "Idéer". Eftersom det material som behandlas är så rikt och täcker så många sfärer av mänsklig verksamhet, tycks det idealiskt som underlag för en diskussion av barockbegreppet. I diktningen förekommer alltså dessa barocka drag, men samtidigt framhålls att 'skönlitteraturen' är betydligt mer puristisk än den vetenskapliga litteraturen – avseende vokabulären, i den meningen att man inte nybildar eller ombildar ord i samma utsträckning (s. 65). Vilken position har då diktning som är puristisk i meningen icke-barock? Finns det stöd i materialet för att skilja mellan en "klassicistisk" och en "barock" linje i diktningen? Hur bör i så fall dessa termer definieras? Är "barock" bundet till personer (mentalitet)

eller till genre och tillfälle (stil)? Kan man tänka sig alternativa beskrivningsmodeller? Svaren återstår, men Helander har med sin undersökning berett vägen för just sådana diskussioner i framtiden.

Helander polemiserar mot en tendens hos forskare att tillmäta retoriken alltför stor betydelse: dessa forskare skulle se nylatinska texter som komponerade efter retoriska och poetologiska handböcker, i huvudsak framkallade av den retoriska traditionen. Helander konstaterar att det naturligtvis finns sådana texter men väljer själv att se retoriken som instrumentell, inte bestämmande, och att uppmärksamma "the works of outstanding intellectual scholars and scientists" (s. 29). Tendensen bland forskare att överdriva retorikens betydelse preciseras inte, och kanske skall man förstå detta som en kritik av den skola som väljer att definiera 'barock' som en stilriktning. I så fall vore det värt en utförligare diskussion, men jag uppfattar det hellre som en markering mot ett mer allmänt avfärdande av det nylatinska materialet som elementära retoriska övningar. Helander visar mycket framgångsrikt inte bara hur fundamentalt latinet var som medium för utvecklandet av nya discipliner och kunskapsområden, utan också hur latinet faktiskt blev en domän där man kunde säga sådant som inte fick lov att sägas på folkspråket. Censuren var, visar det sig, mer restriktiv mot kontroversiella politiska uttalanden om de formulerades på svenska än om de formulerades på latin. Därmed underbygger hela boken Helanders slutsats att man inte fullt kan förstå tiden ifråga om man inte går till de latinska källorna – det svenska materialet räcker helt enkelt inte till.

Helander klargör med stor tydlighet varför vi bör intressera oss för den svenska latinlitteraturen mellan 1620 och 1720. I latinet inryms hela den dynamiska utveckling som är den tidigmoderna. Inte minst visar sig detta i vokabulären, där de vetenskapliga och kulturella framstegen inte spränger språket men driver fram en mängd utvidgningar av vad språket förmår gripa. Därmed är ämnet av mycket stor vikt för förståelsen av våra egna vetenskapliga och kulturella fundament. Detta framgår mycket klart, och det gäller kanske i första hand just vokabulären. Helander demonstrerar hur gamla föreställningar fogas in i nya sammanhang, nya samhällsformer, och omfunktioneras för nya ändamål. Samtidigt före-

kommer förstås motsatsen: i hög grad återgår de idéer och föreställningar som behandlas på traditionella tankeformer och schabloner, och även om de ofta omformas efter nya behov är det inte alltid lätt att se något annat än ett reaktionärt fasthållande vid gamla auktoriteter. I linje därmed ligger väl också Helanders avslutande beskrivning av hur texterna ur denna höjdpunkt i svensk latinitet mycket snabbt kom att betraktas som gammaldags och löjliga.

Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720 väcker aptiten på ett svårtillgängligt material och reser tankeväckande frågor. Därtill kommer boken att bli ett standardverk där man kan läsa sig till sådant som uppslagsböcker inte ger av betydelseglidningar och nybildningar i språket, och där man kan finna utomordentliga beskrivningar av de centrala föreställningskomplexen i tidens litteratur – och dessutom ofta se hur de först uppstått och hur de förvaltats på sin väg till Sverige.

Mats Malm

Mats Malm, *Det liderliga språket. Poetisk ambivalens i svensk 'barock'*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2004.

I *Textens auktoritet* från 2001 diskuterar Mats Malm begreppen representation och efterbildning med utgångspunkt i Aristoteles, Platon och den retoriska traditionen. Utifrån ett antal tidiga svenska romaner drar han följande slutsats: ”I denna tradition uppfattas åskådliggörande självklart som argumentativt och är aldrig neutralt.” (s. 239.) Det är därmed logiskt att Malm i sin nya bok går ett steg vidare och undersöker föreställningar om ordens farliga sinnlighet. *Det liderliga språket. Poetisk ambivalens i svensk 'barock'* (Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 2004) behandlar den retoriska traditionens fränsida, det ögonblick då det åskådliga språket förvandlas från ett kraftfullt persuasivt verktyg till ett hot, förknippat med lastbarhet och föreställning. Här möter läsaren Quintilianus höga tonläge då han varnar för missbruk av *ornatus*, de ”smycken” som ska pryda den gode talarens språk: ”Men denna [talets] *ornatus*, jag upprepar det, skall vara manlig, kraftfull och oförvitlig; den får inte vara fallen åt förkvinligad flyktighet och sminkets förljugna färg utan skall glänsa av hälsa

och kraft.” (Citerat efter Malm, s. 31.) Malm visar hur föreställningen om det liderliga språket är starkt könsbunden – det goda språket beskrivs som en vältränad maskropp och talaren löper risken att förvandlas till en uppsminkad kurtisan om han förfaller till ett alltför överlastat språk. Citaten är slående och Malm kan visa hur samma föreställningar aktualiseras av 1600-talets svenska diktare. Haquin Spegel målar upp sitt skaldeideal i ett brev till smakdomaren Petrus Lagerlöf, där han framhäver sin egen strävan efter att var ”manlig och muskulös” och avvisar allt ”smink/bedrägeri” (s. 42). Därmed är grunden lagd för den vidare framställningen – språket, och då i synnerhet det åskådliga språket, hotar att förleda människor (liktydigt med män), precis på samma sätt som smink och föreställning hos liderliga kvinnor förleder till synd. Språket har en tydlig moralisk dimension.

Malms bok har flera syften. För det första tecknas hur föreställningar om det liderliga språket är aktuella i det svenska 1600-talet, alltså samtidigt som en självmedveten svenskspråkig litteratur skapas. Språksynen knyts till ”den moralfilosofiska och religiösa dikotomin ande–materia” och Malm vill urskilja en specifik protestantisk misstro mot bilden och bildskapandet. Vidare vill han bidra till förståelsen av begreppen ’barock’ och ’klassicism’, som han uppfattar som manifestationer av samma språkliga grundsyn. Men framför allt vill Malm bidra till en omformulering av barockbegreppet och lyfta fram ambivalensen gentemot språket och representationen som en viktig grundförutsättning.

Det innehållsriga inledande kapitlet utgörs av flera delar och följer åtskilliga tankespår. Malm börjar med en inventering av antika föreställningar om språkets hotbild och tar avstamp framför allt i Quintilianus retoriklärobok *Institutiones oratoriae* och Platons dialog *Gorgias*, som kritiserar retoriken som en föreställningskonst. I antiken görs också en uppdelning mellan två stilideal, den kärva atticismen och den yppiga asianismen, som framstår som två ytterligheter. Inte överraskande är det asianismen som beskrivs med kvinnliga förtecken, medan atticismens osmyckade styrka identifieras med manlighet. Denna åtskillnad, i all sin pedagogiska åskådlighet, är en viktig utgångspunkt som senare i boken spåras i 1600-talets diskussioner och diktverk.

Malms upptakt i det svenska materialet utgörs av en inventering av Haquin Spegels uppfatt-